

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАГАЛЬНОЇ
ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА У
СУЧАСНУ ЮРИСПРУДЕНЦІЮ ТА ЇЇ
ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ
У ФОРМУВАННІ ПРАВОРОЗУМІННЯ
ЮРИСТІВ

БІЛАС Іван Григорович - доктор юридичних наук, доктор історичних наук, професор, Заслужений юрист України, професор кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

БІЛАС Андрій Іванович - пошукач Національної академії внутрішніх справ, начальник Дрогобицької міліції Львівського обласного управління внутрішніх справ, полковник міліції

У статті розглядаються та аналізуються сучасні міжнародно-правові проблеми сутності предмету науки загальної теорії держави і права та її функціональне призначення у формуванні праворозуміння юристів міжнародників. Автор статті висвітлює філософсько світоглядні підходи з'ясування сутності сучасної держави і права у системі міжнародних координат з позицій гуманістичних цінностей, їх роль у реалізації природних прав людини і забезпеченні міжнародних правових стандартів у міждержавних відносинах сьогодення. Акцентується увага на методології викладання теорії держави і права та її призначення у фундаментальній юридичній підготовці фахівців міжнародного права в освітній системі сучасної України.

Ключові слова: *теорія держави і права, гуманістичні цінності, міжнародні правові стандарти, порівняльно-правовий аналіз, міжнародні відносини, праворозуміння, методологія викладання, фахівець міжнародного права, кваліфікаційно-освітній стандарт.*

Постановка проблеми

У сучасних умовах глобалізації світу, викликів і загроз світовому правопорядку триває пошук ефективних шляхів гармонізації та оптимізації як загальносупільних, так і міжнародних відносин. При цьому процес формування загального праворозуміння у фахівців міжнародного права вимагає нового осмислення сутності державно-правових явищ на основі філософсько-світоглядних позицій та загальногуманістичних ціннос-

тей. Це спонукає до пошуку та розширення методологічних форм дослідження предмету фундаментальної юридичної науки загальної теорії держави і права, її пізнання та ґрунтового засвоєння шляхом міжнародно-порівняльного аналізу державно-правових реалій, поняттєво-категорійного апарату, юридичної техніки й термінології, тлумачення та реалізації права.

Аналіз досліджень та публікацій

Осмислення сутності та аналіз предмету науки загальної теорії держави і права у системі сучасної юридичної освіти проводиться в дослідженнях і роботах відомих вітчизняних науковців: В.В. Копейчикова, М.І. Козюбри, М.В. Костецького, Л.А. Луць, С.В. Назаренко, М.П. Орзіха, Л.В. Петрова, П.М. Рабиновича, В.М. Селіванова, О.Ф. Скакун, С.С. Сливки, О.В. Сурілова, так і зарубіжних вчених: С.С. Алексєєва, В.К. Бабаєва, В.М. Баранова, А.Б. Венгерова, С.А. Комарова, В.В. Лазарєва, М.І. Матузова, В.С. Нерсисянц, А.С. Піголкіна, В.Є. Чіркїна та ін. Окреме місце посідає перше монографічне дослідження сучасних методологічних проблем юридичної науки, зокрема загальної теорії держави і права, ґрунтовно проведене українським вченим-правознавцем М.С. Кельманом [1].

Водночас слід зазначити, що в сучасній науці загальної теорії держави і права недостатньо уваги приділено аналізу сучасних

міжнародно-правових проблем сутності її об'єкту та предмету, функціональне призначення у формуванні праворозуміння юристів міжнародників, вдосконалення методології викладання цієї фундаментальної науки та її призначення в юридичній підготовці фахівців міжнародного права в освітній системі сучасної України з метою напрацювання єдиних кваліфікаційно-освітніх стандартів.

Мета статті полягає у спробі автора з нових філософсько-світоглядних позицій та загальногуманістичних цінностей висвітлити сучасну сутність предмету науки загальної теорії держави і права, розкрити її роль та функціональне призначення у формуванні професійних якостей та юридичних знань державно-правових явищ, поняттєво-категорійного апарату, юридичної техніки й термінології, тлумачення та реалізації права у студентів, які проходять підготовку за освітньо-кваліфікаційними напрямками фахівців міжнародного права.

У статті з критичних позицій аналізуються усталені підходи та суспільно-ідеологічні стандарти сутності державно-правових явищ, формулюється автором їх сучасне призначення і роль у забезпеченні міжнародного правопорядку, у формуванні праворозуміння фахівців міжнародного права з позицій гуманістичних цінностей, зроблена спроба осмислення та пошуку методологічних форм пізнання студентами науки теорії держави і права як феномену міжнародної юриспруденції та складової частини світової культури як загальнолюдського надбання.

Виклад основного матеріалу

Методологічна криза (у світоглядних підходах, у невмінні застосовувати традиційні методи, у відсутності нових способів і засобів пізнання), наслідки якої все ще відчуваються у вітчизняному правознавстві, значною мірою пояснюється тим, що в науці загальної теорії держави і права був істотно деформований такий важливий механізм її саморозвитку, як методологічне відображення аналізу наукових проблем. Зміст відображеного механізму полягає в тому, що будь-який пізнавальний акт як у наукових, так і у позанаукових (практичних) формах має властивість «звернення»

до самого себе. У цьому відношенні справедливим є визначення Б. Кістяківським методологічного аналізу як «совісті науки» [2, с. 238]. При цьому змістом такого методологічного відображення є не просто співвідношення «об'єкт пізнання – суб'єкт пізнання», а безпосередній зміст цих відносин, їх «практична» сторона, що неминуче призводить до поєднання когнітивних процесів із загальними питаннями про сутність людини, світу і т.п. Але, як свідчить історія, в умовах, коли творчий, нічим не обмежений у своїх сутнісних параметрах, відображений процес заміщується готовими ідеологічними стереотипами, суб'єкт такого пізнання втрачає не просто здатність одержувати адекватне теоретичне знання, а й можливість залишатися моральним суб'єктом.

Характерною рисою нинішнього етапу розвитку вітчизняної юридичної науки є подолання вузько нормативного підходу до осмислення державно-правової реальності, відповідно до якого сформувалися і домінуюча в теорії держави і права фундаментальна теоретична схема, і пануючі концептуально-методологічні установки в правопізнанні загалом [3, с. 3-12]. На відміну від спрощених, ідеологічно заангажованих підходів, що були характерні для радянської правової науки, методологію в сучасній українській юридичній науці намагаються розглядати як складне багатоаспектне утворення.

При цьому слід зазначити, що у методологічних дослідженнях вітчизняних науковців не завжди адекватно відтворюється принцип, що став загальноновизнаним у сучасній науці теорії права і держави. Завжди слід зважати на те, що пізнавальні засоби мають розглядатися у поєднанні з суб'єктом, що їх застосовує. Тобто методологічний аналіз правопізнання передбачає виокремлення особливого предмета – діяльності суб'єкта правопізнання, включеного в певний соціокультурний контекст. Водночас методологія вивчає як правила, методи і принципи наукової діяльності, так і прояви активності суб'єкта, що пов'язані з його світоглядом, соціально-культурними умовами його діяльності, його ціннісними орієнтаціями. При цьому методологія правової науки до певної міри набуває ознак «соціології правової науки», оскільки саме так можна адекватно

розкрити витoki та напрямки активності суб'єкта пізнання, який ні в якій мірі не може розглядатися лише як абстрактна «гносеологічна» сутність.

Саме такий підхід до методології пізнання сутності державно-правових явищ обумовлює специфіку методології викладання науки загальної теорії держави і права в навчальному процесі підготовки фахівців міжнародного права з урахуванням суб'єктів – студентської аудиторії, специфіки їх майбутньої діяльності у сфері міжнародних відносин і різноманіття ціннісних орієнтацій.

Водночас слід брати до уваги досить спірну тенденцію та намагання при вирішенні сучасних методологічних проблем юриспруденції (особливо це проявляється у галузевих науках) – «повернутись до витоків», тобто спертись на традиції «класичної юриспруденції». Часто це відбувається при свідомому нехтуванні тими теоретико-методологічними підходами, що формуються в сучасному світі, як відповідь на новітні риси і виклики правового життя.

Зокрема, в останні роки важливим фактором розвитку як правового життя, так і науки загальної теорії держави і права, стає глобалізація права, тобто посилення єдності в розмаїтості транснаціонального розвитку права як соціального феномена, все більше визначеного не стільки політичними функціями національних держав, скільки спільністю соціального і політичного розвитку сучасних демократій [4, с. 368]. Наслідком цього глобалізаційного процесу права стають не лише процеси гармонізації національних правових систем, а й зближення національних правових шкіл як у частині проблематики досліджень, так і у світоглядно-теоретичних орієнтаціях та методологічних підходах пізнання сутності державно-правових реалій, формування праворозуміння і підготовки фахівців міжнародного права.

Як відомо, у вітчизняному правознавстві панувало принципово інше ставлення до права і правової науки, що пояснювалося методологічним впливом моделі «базис – надбудова». Зокрема, у радянський час з дослідницьких позицій, які перебували у жорстких рамках економічного детермінізму, право ставилося у безумовну залежність

не тільки від економічного базису, а й дуже часто від інших соціальних факторів. Усе це призводило до таких крайніх позицій, коли праву відводилася у суспільстві просто службова роль. Зокрема Д.А. Керімов зазначав про те, що «загальна теорія держави і права у тісній співпраці з іншими сферами наукового знання формулює наукові закони, поняття і визначення державних і правових явищ, які дозволяють не тільки пізнати сутність, зміст і форми держави і права, вдосконалювати їх службову роль у суспільному житті, але й використовувати державу і право для революційного реформування суспільства» [5, с. 136].

Соціальні наслідки такої парадигми безпосередньо відобразились на праворозумінні та кваліфікації вітчизняних юристів, коли така «наукова» позиція відіграла не останню роль у формуванні аналогічних професійних юридичних знань і соціального статусу юридичної професії, коли правознавці вбачали своє професійне завдання в обґрунтуванні ідеологічних установок і в оформленні політичних дій влади.

Слід відзначити, що ідея соціально-економічної детермінації права досить серйозно впроваджувалася у наукову правосвідомість. Відповідні сліди її помітні і в сучасних теоретичних працях, зокрема тих, автори яких безперечно прагнуть висловити новий погляд на правову проблематику і звертаються до новітніх методологічних узагальнень. Так, досліджуючи правову культуру, український вчений С.С. Сливка виходить, зокрема, з того, що форма власності закономірно породжує низку цілком достатньо однозначних наслідків практично у всіх сферах життя суспільства [6, с. 23].

Підкреслимо, що це співвідношення стосується не впливу економіки на право, а установки економічного детермінізму, що закривала перспективи дослідження власної природи і основ розвитку права, викривляючи його соціальну сутність та спотворюючи саму науку загальної теорії держави і права. Аналізуючи сучасний стан правової науки, сприйняття і об'єктивне відображення державно-правових реалій нашого сьогодення, доходимо до висновку, що для її розвитку надзвичайно важливе значення мають на-

прямок, темп та інтенсивність філософського осмислення сутності об'єкту та предмету науки теорії держави і права з позицій загальноціннісних категорій.

Теорія (грецьк. *theoria* – спостереження, розгляд, дослідження) – це система узагальненого достовірного знання про той чи інший «фрагмент» дійсності, котра описує, пояснює і передбачає функціонування певної сукупності об'єктів, що його складають [7, с. 477]. У нашому випадку цим «фрагментом» дійсності є держава і право, система узагальненого знання про котрий стала уособленням найкращого з енциклопедії права та філософії права. Нині теорія держави і права, як зазначає О. Скакун, є міждисциплінарною наукою, вона використовує досягнення як галузевих юридичних наук, так і інших суспільних наук та виконує інтегруючу функцію: по-перше, забезпечує взаємодію різноманітних наук у дослідженні права; по-друге, поєднує результати їх досліджень з елементами філософії права [8, с.24]. Теорія держави і права, як зазначалося, входить у групу загальнотеоретичних та історичних (історикотеоретичних) наук і в силу своїх властивостей займає провідне місце в системі суспільних та юридичних наук. Це пояснюється тим, що:

1. Теорія держави і права є наукою суспільною. Вона відрізняється від природничих та технічних наук об'єктом наукового пізнання, котрим є такі найважливіші суспільні явища, як держава і право. Глибокий зв'язок та взаємодія теорії держави і права простежується з такими суспільними науками як: філософія (використання філософських понять та загальних категорій); соціологія (розгляд держави і права як суспільних явищ з точки зору їх соціального існування); політологія (розгляд держави і права в контексті їх взаємодії з політичною системою суспільства); економіка (розгляд держави і права в контексті їх взаємодії з економічною системою суспільства) та ін.

2. Теорія держави і права є нормативною та вихідною дисципліною для всієї юриспруденції. Вона має на меті надати найширші за обсягом і глибиною знання про державу та право.

3. Теорія держави і права є загальнотеоретичною юридичною наукою, перебуває в

тісному діалектичному взаємозв'язку з історичними науками. Ці науки вивчають державу і право як цілісні взаємопов'язані та взаємодіючі суспільні явища. Водночас, відмінність між теорією держави і права та історичними науками прослідковується, передусім, у тому, що перша вивчає державу і право як абстрактні явища, що не відносяться до певної історичної епохи, країни, держави, мислителя. Разом з цим історичні науки використовують вироблений теорією держави і права поняттєво-категоріальний апарат, у свою чергу, фахівці-теоретики використовують напрацювання істориків, зокрема історичний матеріал для своїх узагальнень. Саме в цьому полягає тісний взаємозв'язок між цими науками.

4. Теорія держави і права є базовою, фундаментальною, методологічною наукою, що формулює загальні поняття, категорії, принципи та закономірності держави і права, які використовуються галузевими, спеціальними, прикладними та іншими юридичними науками. Виступаючи стосовно галузевих і спеціальних юридичних наук як узагальнююча і спрямовуюча наука, теорія держави і права, потрібна також для розроблення достатньо вузьких проблем, які стоять перед цими науками. Вона синтезує і систематизує висновки галузевих знань, включаючи їх до арсеналу власних наукових ідей. Однак це не означає, що висновки теорії обмежуються сукупністю вказаних ідей. У той час, як галузеві юридичні науки акцентують увагу на сучасній державно-правовій практиці, на чинному праві, то дослідження теорії держави і права аж ніяк не обмежені у просторі і часі. Тому здійснювана нею інтеграція даних усіх юридичних наук сприяє їх взаємозбагаченню, а загальна картина державно-правової дійсності стає правильнішою і цілісною. Разом з тим вирішення багатьох проблем юридичної практики, реформування суспільних відносин, забезпечення законності дій різних суб'єктів права, вдосконалення механізму правового регулювання одержують адекватне, об'єктивне наукове обґрунтування [9, с. 32-33].

Об'єкт та предмет як визначальні характеристики теорії держави і права. Кожна наука має свій об'єкт та предмет пізнання, які тісно взаємодіють та співвідносяться, але по-

вністю не співпадають. Об'єкт – філософська категорія, що позначає будь-яку дійсну чи уявну, уречевлену чи ідеальну реальність, яка розглядається як щось зовнішнє у відношенні до людини та її свідомості і яка стає предметом теоретичної та практичної діяльності суб'єкта (Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С. 439).

Об'єкт науки – це те, що підлягає науковому вивченню за допомогою пізнавальних засобів і прийомів. Процес вивчення об'єкту виражається в побудові його уявної наукової моделі, що розглядається у вигляді цілісної системи понять і сутнісних властивостей.

Об'єкт пізнання слід відрізнити від його предмету. Під предметом розглядають частину, певну сторону об'єкту, те, на що спрямована пізнавальна діяльність науки. Змістовними щодо проблеми розмежування об'єкту та предмету науки є напрацювання В. Нерсисянца, який вважає, що об'єкт – це те, що ще підлягає науковому вивченню за допомогою пізнавальних засобів і прийомів відповідної науки. В процесі наукового вивчення вихідні емпіричні знання про об'єкт доповнюються теоретичними знаннями, тобто системою понять про основні сутнісні властивості, ознаки і характеристики об'єкта дослідження, про закономірності його генези, функціонування і розвитку.

Наукове (теоретичне) пізнання є творчим процесом глибокого пізнання об'єкта вивчення в мисленні, у створенні його уявного образу (моделі) у вигляді визначеної системи понять про сутнісні властивості даного об'єкта. Ці вихідні сутнісні властивості об'єкта (у їх поняттєвому вираженні) і є предметом науки [10, с.3].

У юридичній науці проблема розмежування об'єкту та предмету є також методологічно важливою, адже, як слушно зазначає В. Сирих, визнання об'єкта загальної теорії права в якості її відносно самостійного елемента, відмінного від того, що розуміється предметом даної науки, має принципово важливе значення. Саме за допомогою цієї категорії визначається коло явищ і процесів об'єктивної реальності, з пізнанням яких починається складний і очікуваний помилками і оманами процес пізнання предмета науки [11, с. 97].

На думку В. Шабаліна, зміст об'єкта теорії держави і права – це фактично вся існуюча в тій чи іншій країні державно-правова надбудова, що включає в себе всі державні і правові інститути, правові норми, правовідносини, правопорядок, правотворчість, правозастосування і т. ін. [12]. В. Сирих під об'єктом теорії держави і права розуміє сукупність механізму держави, норм права, юридичної, політичної, а також соціальної практики, в тій частині, в якій вона впливає на політико-правові явища і процеси [13, с. 113].

Підхід В. А. Шабаліна та В. М. Сирих щодо визначення змісту поняття «об'єкт теорії держави і права», на нашу думку, потребує уточнення, адже об'єкт – це те, на що спрямована пізнавальна діяльність науки в її абстрактному вигляді; відповідно під предметом розглядають частину, певну сторону, сукупність знань про об'єкт пізнання. Отже, категорія «об'єкт» є ширшою ніж «предмет», відповідно механізм держави, норма права, правовідносини, правопорядок, правотворчість, правозастосування, загалом юридична, політична, а також соціальна практика, в тій частині, в якій вона впливає на політико-правові явища і процеси, є елементами предмету теорії держави і права.

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що об'єктом теорії держави і права є самі держава і право, як взаємопов'язані та взаємодіючі явища соціокультурної реальності. Держава і право як об'єкт теорії держави і права розглядаються фахівцями-теоретиками як явища абстрактні, безпосередньо не пов'язані з конкретними прикладами. Держава і право, як відомо, є об'єктом пізнання різноманітних гуманітарних наук (філософії, політекономії, соціології, політології та ін.), але вони вивчають державу і право лише в прикладному плані, в тому обсязі, який їм потрібен для більш глибокого пізнання предмету своєї науки.

Як і кожна наука, теорія держави та права має свій предмет. Терміном «предмет» охоплюється саме та сторона суспільно-політичного життя, яку з'ясовує ця наука. Саме предмет визначає самостійність науки, її специфічні властивості та місце у сфері пізнання. Поняття предмету не є природним досягненням. Думка про право не є чимось

таким, чим кожен володіє безпосередньо; лише правильне мислення є знання і пізнання предмета, і наше пізнання повинно бути науковим [14, с. 19].

Водночас слід погодитись з думкою І. Честнова, який зазначає, що уявлення про сутність і зміст предмета теорії держави і права залежить від цілої низки обставин: від об'єкта; рівня накопичених знань; потреб суспільства у вивченні тієї чи іншої сторони юридичної дійсності; політичної кон'юнктури (наприклад, від впливу західної ідеології); фінансування наукових досліджень; ступеню інституціалізації теорії держави та права (наприклад, від включення її в державний освітній стандарт); «переваг» суб'єкта пізнання (наприклад, від типу праворозуміння, наукового напрямку, до якого належить суб'єкт) [15, с. 16-17]. Предмет загальної теорії держави і права створюється практично всією системою юридичних наук і пояснюється це тим, що галузеві та інші юридичні науки вивчають окремі сфери, сторони держави і права або історію державно-правового життя і не можуть дати цілісного і повного уявлення про державно-правову організацію суспільства.

У сучасній юридичній науці існують різноманітні підходи щодо визначення змісту предмета теорії держави і права. Так, на думку М. Марченко, основу предмета теорії держави і права складають загальні закономірності виникнення, становлення, розвитку та функціонування держави і права, ... [16, с. 11].- О. Скакун вважає, що предметом теорії держави і права є об'єктивні властивості держави і права, основні та загальні закономірності виникнення, становлення, розвитку та функціонування державних і правових явищ [17, с. 36]. Автори академічного курсу (О. Копиленко, О. Зайчук, Н. Оніщенко та ін.) розглядають предмет теорії держави і права як дослідження держави і права в якості специфічних суспільних явищ, загальні закономірності їх виникнення, призначення і функціонування, їх сутність, типи, форми, функції, структура і механізм дії, взаємовідносини між собою та правовідносини з іншими суб'єктами суспільного життя, основні державно-правові категорії, спільні для всіх галузей юриспруденції, а також осо-

бливості державно-політичної і правової свідомості та правової культури [18, с. 23].

Закономірності, що вивчаються теорією держави та права мають об'єктивний характер, тобто не залежать від волі і свідомості конкретної людини. Ці закономірності залежать від ступеня розвитку суспільства та історичного періоду його функціонування. Теорія держави та права не ставить перед собою завдання вивчити всі сторони діяльності держави, зміст конкретних юридичних норм, практику їх застосування та ін., таке завдання виконує вся система юридичних наук.

Практичне значення оволодіння основними поняттями теорії держави та права полягає в тому, що знання загальних закономірностей дозволяє: 1) заздалегідь розпізнати головні тенденції розвитку державно-правових інститутів та процесів у сучасному світі; 2) прогнозувати їх подальший розвиток і трансформацію; 3) вдосконалювати норми міжнародного права, як універсальний регулятор міждержавних та міжнародних відносин; 4) запобігати міжнародним конфліктом; 5) своєчасно виявляти та усувати загрози й виклики сучасному світовому правопорядку; 6) забезпечувати мирне міждержавне та міжнародне співіснування.

Отже, проаналізувавши вказані вище підходи щодо визначення змісту предмета теорії держави і права, можна зробити висновки, що під предметом цієї юридичної науки фахівці-теоретики розглядають загальні закономірності виникнення, розвитку та функціонування держави і права, інших державно-правових явищ. Загалом слово «закономірність» характеризує причинні зв'язки, залежності, кореляції, що виявляються в природному та соціальному світі [19, с. 220].

На думку С. Комарова, зміст поняття «закономірність» слід розглядати через вивчення зв'язків між явищами і процесами, що відбуваються в об'єктивній реальності. Отже, закономірність, за С. Комаровим, – це: 1) зв'язки причинно-наслідкової залежності одних явищ (процесів) від інших, зв'язки взаємодії; 2) зв'язки об'єктивні, ті, що відбуваються в світі незалежно від волі і свідомості людей; 3) зв'язки необхідні, ті, що

складаються неминуче, відбуваються в світі, не можуть виникати випадково, наприклад, економічне панування в суспільному виробництві певної групи людей невідворотно тягне і політичне панування цієї ж групи; 4) зв'язки загальні, ті, що мають розповсюдження в різні епохи, в різних країнах і у різних народів, які характеризують дані явища (процеси) в суттєвих (основних) рисах; 5) зв'язки стійкі, ті, що існують невизначено тривалий час, а отже, і не можуть зникнути, зруйнуватись під дією інших явищ (процесів), так чи інакше пов'язані (взаємодіють) [20, с. 6-7].

Для теорії держави і права, зазначає С. Комаров, у системі універсальних зв'язків важливими є не всі їх сторони, а лише ті, що пояснюють властивості даних інститутів як особливих (специфічних) явищ суспільного життя, що відрізняються від усіх інших явищ. Відповідно, закономірностями в теорії держави і права є об'єктивні, необхідні, стійкі зв'язки державно-правових явищ між собою і з іншими суспільними (соціальними) явищами, зв'язки, які відтворюють (породжують) якісну визначеність державно-правових явищ, їх політико-юридичні властивості [21, с. 6-7].

Комплексний аналіз специфічних державно-правових закономірностей здійснив П. Рабінович. Так, слушною є спроба автора розкрити загальне поняття державно-правової закономірності, механізм прояву соціальних та економічних закономірностей у правовій сфері, а також здійснити класифікацію державно-правових закономірностей. Зокрема, всі державно-правові закономірності П. Рабінович класифікував на такі види: 1) за системним розташуванням у соціальному просторі (зовнішні і внутрішні); 2) за історичними межами дії (всезагальні, загальні і особливі); 3) за ступенем охоплення державно-правової сфери (загальні і приватні); 4) за типом зв'язків державно-правових явищ (генетичні і структурно-функціональні); 5) за формою здійснення (статичні і динамічні) [22, с. 165-166].

У цілому, погоджуючись із запропонованою П. Рабіновичем класифікацією державно-правових закономірностей, С. Алексєєв пропонує дещо інші підходи щодо класифі-

кації зазначених закономірностей, а саме: 1) загальні закономірності виникнення і розвитку права; 2) загальні структурно-функціональні закономірності права; 3) спеціальні закономірності виникнення і розвитку права; 4) спеціальні структурно-функціональні закономірності права. Серед конкретних закономірностей права С. Алексєєв виділяє такі: 1) підвищення в праві рівня нормативних узагальнень; 2) підсилення спеціалізації права, розвиток структури права; 3) удосконалення, зміцнення юридичних механізмів, що їх забезпечують; 4) закономірні зв'язки між загальними дозволами і нормами, що забороняють, загальними заборонами і нормами, що уповноважують [23, с. 537].

Теорія держави та права вивчає, як слушно зазначає С. Комаров, не всі закономірності, розвитку держави та права, а лише загальні, основні, такі, що визначають державно-правову будову в цілому. Такими, на думку вченого, є: закономірності виникнення держави і права, зміни їх історичних типів; розвиток сутності і змісту держави та права; механізм, внутрішні і зовнішні функції держави; призначення апарату публічної влади, ознаки держави та права, основні закономірності побудови системи державних органів; загальні принципи демократії, законності і правопорядку; призначення і функції права, межі правового регулювання.

Загальні закономірності, – це такі необхідні, причинно обумовлені зв'язки і відносини, які визначають розвиток держави та права, однаково властиві всім типам держави та права. Однак ці закономірності специфічно втілюються в кожному їх типі, у той же час кожному історичному типу притаманні «власні» загальні закономірності, які також є предметом розгляду теорії держави та права. Інші приватні закономірності аналізуються в спеціальних юридичних науках [24, с. 10].

Основні загальні закономірності є фундаментальними і універсальними закономірностями, оскільки вони однаково притаманні різним державам та їх правовим системам. Так, закономірностями сучасного розвитку держави є: збільшення обсягу загальносоціальних справ, які виконує держава; активне входження до міжнародних організацій та

міждержавних об'єднань, додержання принципів і норм міжнародного права; посилення орієнтації на забезпечення прав людини; новий підхід до співвідношення функцій держави і права; нове співвідношення держави і суспільства, за яким держава створює умови (правила гри) для розвитку громадянського суспільства і безпосередньо не втручається у його діяльність; гнучкість у видозмінах і сполученнях інститутів держави.

Теорія держави та права вивчає не тільки закономірності, а й результати їх дії у вигляді тих чи інших сторін правової реальності, тобто опосередковані дії закономірностей (наприклад, невідворотність відповідальності – правовий принцип зумовлений такою закономірністю держави, як застосування засобів юридичної відповідальності) [25, с. 37].

Теорія держави та права має ряд особливостей, що дають можливість відокремити цю науку від інших загальнотеоретичних дисциплін:

1. Закономірності, що вивчаються теорією держави та права властиві державі і праву одночасно, що зумовлюється єдиною метою існування державно-правових явищ – упорядкування суспільних відносин, так і для держави і права окремо, тому що кожне з цих явищ має самостійний характер.

2. Закономірності, що вивчаються теорією держави та права виступають у якості загального для держави та права і в якості особливого для суспільства в цілому. Це визначається наявністю інших, окрім держави та права, елементів суспільства.

3. Оскільки держава і право функціонують у рамках суспільства і безпосередньо залежать від розвитку суспільства, то теорія держави та права визначає ті закономірності розвитку суспільства, що безпосередньо впливають на розвиток державно-правових явищ.

4. Оскільки основу суспільних відносин складає економічна система, то теорія держави та права визначає закономірності взаємного впливу економічних та державно-правових відносин.

5. Вивчення закономірностей держави та права як основних засобів здійснення політичної влади, а також існування в суспільстві інших органів та організацій, що здійснюють

політичні функції, визначає необхідність дослідження закономірностей взаємодії держави та інших елементів правової системи суспільства (політичні партії, рухів, громадських організацій).

6. Призначення держави як основного засобу регулювання відносин між людьми визначає необхідність дослідження закономірностей таких соціальних категорій, як правова свідомість, правова культура, правовідносини, правопорядок та юридична відповідальність.

У теорії держави і права існують різноманітні підходи щодо класифікації закономірностей виникнення, розвитку та функціонування держави і права як основи, ядра предмету теорії держави і права. Так, деякі науковці (А. Корольов, Л. Явич) їх розмежовують на загальні та специфічні [26, с. 20]. Загальними закономірностями є тому, що вони властиві державі і праву як цілісним суспільним явищам, і в той же час вони є специфічними по відношенню до загальних закономірностей суспільства в цілому [27, с. 20].

Закономірності також можна класифікувати на ті, що в рівній мірі поширюються на державу і право, а з іншого – ті, що властиві тільки державі чи тільки праву. Перші розглядаються як загальні, а другі – як особливі закономірності. При цьому в якості особливих закономірностей поряд з традиційними закономірностями інколи розглядають правові принципи, а в якості загальних закономірностей у предмет теорії держави і права включаються поряд з «чистими» закономірностями виникнення, розвитку та становлення держави і права, здійснюючи на них безпосередній вплив економічні, політичні та інші об'єктивні соціальні закономірності [28].

Водночас слід зазначити, що держава та право є відносно самостійними елементами суспільства і без розуміння специфічних закономірностей, які притаманні лише їм як єдиній системі, не можна зрозуміти і скласти цілісного уявлення як про загальні державно-правові явища, так і окремі державно-правові інститути. Вивчення специфічних закономірностей держави і права й складає завдання теорії держави та права.

Не заперечуючи значення виділення

закономірностей при характеристиці предмета теорії держави і права, слід звернути увагу на думку Ю. Оборотова щодо значення випадковостей в існуванні права і держави, тільки через призму яких і можна, як правило, з'ясувати всю багатоманітність державних утворень і правових культур, проникнути в специфіку окремої держави і особливостей її правової системи [29, с. 13]. Саме тому в якості предмета теорії держави і права слід розглядати, зазначає Ю. Оборотов, систему знань про закономірності і випадковості виникнення, розвитку та функціонування держави і права, їх ролі в сучасних цивілізаціях і культурах [30, с. 13].

Водночас, слід зазначити, що в юридичній науці існують й інші думки щодо визначення змісту предмета теорії держави і права. Наприклад, П. Раянов до предмету теорії права і держави відносить також систему основних понять юриспруденції. У першу чергу, мова йде про поняття держави і права [31, с. 9].

Узагальнюючи різноманітні підходи щодо визначення змісту предмета теорії права і держави в цілому, їх можна звести до двох. Прихильники першого підходу (В. Бабаєв, Д. Керимов, В. Козлов, В. Нерсесянц, А. Піголкін та ін.) відстоюють концепцію розмежування предмету теорії держави і теорії права. Так, досліджуючи проблеми предмету і методології теорії права, В. Козлов дійшов до висновку, що ідея нерозривного зв'язку держави та права обмежує предметну сферу теорії держави і права закономірностями, загальними для держави та права. У результаті цього, власні закономірності права, закріплені в суспільній системі, відійшли на задній план, а взаємозв'язок між державою і правом став тлумачитися як причинно-наслідкова залежність права від держави. При цьому підкреслюється, що це веде до пріоритету державної влади над правом, соціальною справедливістю, моральними принципами. Саме тому В. Козлов пропонує відмовитися від штучного об'єднання теорії держави та права в складі загальної теорії і виділити теорію права в самостійну науку зі своїм предметом [32].

Д. Керимов в монографії «Методологія права: предмет, функції, проблеми філософії права» відстоює ідею щодо розмежування

предмета теорії держави та теорії права, підкріплюючи її такими аргументами. Загальна теорія права включає в себе ряд напрямків, які слід розподілити на основні і неосновні. Різниця між першими і другими полягає в тому, що вони іманентно притаманні предмету даної науки, їх відсутність означає позбавлення загальної теорії права самостійності.

Стосовно неосновних напрямків загальної теорії права, то вони більш рухливі, по мірі дозрівання можуть вийти за рамки даної науки і набути самостійного існування, скласти самостійні галузі правового знання. Так, наприклад, аксіологія права, психологія права, порівняльне правознавство, що нині розвиваються в рамках загальної теорії права, з часом, при відповідному саморозвитку, з досягненням відповідного рівня і достатніх наукових знань, можуть набути самостійного значення, перевтілитись в самостійні галузі права. Узагальнюючи викладене, зазначає Д. Керимов, предметом загальної теорії права є правова дійсність, загальні і специфічні закономірності її розвитку, на основі пізнання і використання яких розробляються фундаментальні проблеми, що мають методологічне значення для галузевих юридичних наук [33, с. 25].

Протилежну точку зору мають прихильники другого підходу (В. Лазарєв, С. Липень, М. Матузов, А. Малько та ін.), які відстоюють єдність предмета теорії права і теорії держави і вважають невиправданими існуючі в юридичній науці спроби розмежувати теорію держави від теорії права [34, с. 9]. Вважаємо, що слід погодитися з прибічниками другого підходу щодо єдності предмета теорії права та теорії держави, як складових елементів об'єкта цієї юридичної науки. Зазначене підтверджується такими аргументами:

1) політико-юридичний характер держави, що характеризує державу як, передусім, правову категорію, а отже, й необхідність дослідження юридичною наукою теорії держави, зокрема її загальних закономірностей виникнення, розвитку та функціонування.

Якщо наука в цілому вивчає закономірності розвитку природи і суспільства, то предметом науки теорії права і держави,

зазначає А. Бобильов, є загальні закономірності виникнення, становлення, розвитку та функціонування права і держави. Це означає, розвиває власний умовивід А. Бобильов, що теорія права і держави вивчає виникнення права і держави; взаємозв'язок права і держави; їх характерні ознаки, форми, сутність, зміст; місце і роль права і держави в житті суспільства і його політичній системі; правосвідомість; законність; законодавчий процес; правомірну поведінку; юридичну відповідальність та інші блоки питань, які безпосередньо пов'язані з державно-правовим життям суспільства [35, с. 18].

2) спільність виникнення та історичного розвитку держави і права. Мова йде про те, що переважна більшість науковців розглядає процес виникнення (походження) держави і права в діалектичній єдності та взаємозв'язку. Так, на думку А. Бобильова, і правові системи, існуючі в світі, власне становлять собою державно-правові системи, оскільки вони характеризують не тільки стан і взаємозв'язок галузей права, систему законодавства, але й сукупність правових установ у державі, зокрема, систему судових органів, їх взаємодію з іншими гілками влади [36, с. 22-27].

3) діалектичний зв'язок та взаємодія функціонування держави і права. Йдеться про те, що сама держава (компетентні державні органи) встановлює правові норми, відповідно право закріплює правовий статус органів державної влади, визначає межі дозволеної, забороненої та обов'язкової поведінки. Якщо право є порядком у суспільстві, то держава встановлює та підтримує цей порядок [37, с. 17]. Держава і право становлять єдність соціальної цілісності й поділу, служать формами реалізації управління у соціально диференційованому суспільстві, зумовлюють одне одного, перебувають у відносинах взаємопроникнення [38, с. 36]. Право як засіб соціального управління та культурна цінність проявляється в суспільних відносинах між різними суб'єктами, відповідно держава повинна забезпечити охорону цих відносин, бути відкритою для людини, груп, суспільства загалом;

4) необхідність єдності понятійно-категоріального апарату юриспруденції в межах однієї науки – теорії держави та права. Зна-

чна кількість понять, категорій теорії держави та теорії права взаємозалежні та взаємодоповнюючі (наприклад, правова держава, громадянське суспільство, правова система та ін.).

Узагальнюючи існуючі серед фахівців-теоретиків різноманітні підходи щодо визначення предмету теорії держави і права, а також власну точку зору, предмет теорії держави і права можна визначити як систему основних понять та категорій юридичної науки, загальних та специфічних закономірностей, випадковостей виникнення, розвитку та функціонування держави і права, а також інших пов'язаних з ними явищ.

Висновки

Беручи до уваги те, що держава виступає основним суб'єктом у міжнародному праві та міжнародних відносинах, ґрунтовне вивчення об'єкту, предмету, загальних закономірностей і змісту теорії держави і права майбутніми юристами-міжнародниками стає запорукою успішного засвоєння комплексу як загальноююридичних, так і галузевих і спеціальних дисциплін, які обумовлюють якісну підготовку спеціалістів з міжнародного права.

Таким чином, підсумовуючи проведений аналіз, слід зазначити, що в сучасних умовах існуючої в Україні системи підготовки юридичних кадрів, особливо фахівців міжнародного права, докорінно зростає роль у функціональних підходах методології пізнання науки загальної теорії держави і права як основи для формування нового бачення праворозуміння та сприйняття державно-правових явищ як цілісної системи сучасного міжнародного правопорядку.

Засвоєння фундаментального курсу є необхідною передумовою подальшого успішного опанування галузевих, спеціальних і прикладних юридичних дисциплін, що сприятиме розвитку абстрактного юридичного мислення майбутніх фахівців міжнародного права. Ця наука досліджує основні і загальні закономірності розвитку права і держави; її висновки, загальнотеоретичні положення є основою для вирішення спеціальних питань галузевих юридичних наук. Виробляє загальні методи і принципи піз-

нання, поняття і категорії, на які спираються інші юридичні науки, що керуються методологічними положеннями теорії права і держави.

Навчальний процес повинен будуватися навколо досконалого засвоєння загально-визначальних закономірностей становлення, формування і функціонування права і держави та категоріально-понятійного апарату юриспруденції, оскільки поняття і категорії держави і права є загальними для всіх юридичних наук і навчальних дисциплін. Студент повинен: 1) здобути узагальнені систематизовані знання про структурування і розвиток правових і державних явищ та процесів, методів їх пізнання, що є однаково властивими різноманітним державам і їх правовим системам; 2) оволодіти понятійно-категоріальним апаратом і вміти вільно оперувати загальною юридичною термінологією, спиратися на неї у подальшому навчанні та практиці; 3) знати межі впливу держави та її призначення як похідної від загальносупільних потреб та інституту для створення рівних можливостей; 4) сприймати право як універсальний регулятор суспільних відносин, за допомогою якого можна розв'язувати конфлікти, досягати компромісів, реалізувати права і свободи людини, притягувати до відповідальності у разі їх порушення; 5) орієнтуватися у національному та міжнародному законодавстві, знати основні кодекси, закони і підзаконні акти, міжнародні угоди, їх структури та суб'єктів видання; 6) розуміти й знати сутність та процеси реалізації норм права, включаючи їх тлумачення і ефективність дії; 7) формувати професійну правову свідомість та правову культуру; 8) усвідомлювати сутність законності та її дотримання у практичній діяльності; 9) набути навичок правильно використовувати права, виконувати обов'язки, додержуватися заборон, тлумачити нормативні приписи законів та інших нормативно-правових актів, міжнародних договорів, застосовувати їх до конкретних ситуацій; 10) розуміти потребу гармонізації національного законодавства України з нормами міжнародного права та знати шляхи її реалізації; 11) сформувати у юристів-міжнародників гуманістичне правове мислення, здатність професійно забез-

печувати реалізацію, охорону і захист прав і свобод людини.

Література

1. Кельман М.С. Юридична наука: проблеми методології.- Тернопіль: ТЗОВ «Терно-граф», 2011.- 492 с.
2. Кистяковский Б.А. Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права.- С. 238.
3. Тацій В.Я. Методологічні проблеми правової науки на етапі формування правової, демократичної, соціальної держави / В.Я. Тацій // Методологічні проблеми правової науки: матеріали міжнародної наукової конференції. (Харків, 13-14 грудня 2002 р.) / упорядники М.І. Панов, Ю.М. Грошевой.- Х.: Право, 2003.- С. 3-12.
4. Валлерстейн И. Конец знакомого мира: Социология 21 века / И. Валлерстейн; [пер. с англ].- М.: Логос, 2004.- С. 368.
5. Керимов Д.А. Общая теория государства и права: предмет, структура, функции.- С. 136.
6. Сливка С.С. Професійна культура юриста (теоретико-методологічний аспект) / С.С. Сливка.- Львів: ЛІВС, 2000.- С. 23.
7. Философский словарь/Под ред. Фролова И. Т. – М., 1986. – С. 477.
8. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. – Харків: Еспада, 2006. – С. 24.
9. Теорія держави і права в системі юридичних наук//Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник/За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 32–33.
10. Проблемы общей теории права и государства: Учебник для вузов/Под общ. ред. академика РАН, д. ю.н., проф. В. С. Нерсеянца. – М.: Норма, 2004. – С. 3.
11. Сырых В. М. Логические основания общей теории права.–Т. 1. Элементный состав. – М.: Норма, 2000. – С. 97.
12. Шабалин В. А. Методологические вопросы правоведения.– Саратов, 1972
13. Сырых В. М. Теория государства и права: Ученик для вузов. – 5-е изд., стер. – М.: ЗАО Юстицинформ, 2006. – С. 113
14. Гегель Г. Ф. Ф. Философия права//

Соч.–Т. 8.–С. 19.

15. Честнов И. Л. Теория права и государства как наука – М.: Спартак, 1998. – С. 16–17.

16. Марченко М. Н. Теория государства и права: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003. – С. 11.

17. Скакун О. Ф. Теорія держави і права//Юридична енциклопедія. В 6-ти. томах.– К.: Вид-во “Юридична енциклопедія” імені М. П. Бажана, 2004.–Т. 6. – С. 36; Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник/Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – С. 10.

18. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник/За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 23.

19. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002.– С. 220.

20. Комаров С. А. Теория государства и права: Учебник. 6-е изд., дополненное. – СПб.: Издательство Юридического института (Санкт-Петербург), 2001. – С. 6–7.

21. Комаров С. А. Теория государства и права: Учебник. 6-е изд., дополненное. – СПб.: Издательство Юридического института (Санкт-Петербург), 2001. – С. 6–7.

22. Рабінович П. М. Основи теорії права і держави: Вид. 5-те, зі змінами. Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2001. – С. 165–166.

23. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования. – М.: “Статут”, 1999. – 712 с.

24. Комаров С. А. Теория государства и права: Учебник. 6-е изд., дополненное. – СПб.: Издательство Юридического института (Санкт-Петербург), 2001. – С. 10.

25. Скакун О. Ф. Теорія держави і права//Юридична енциклопедія. В 6-ти. томах. – К.: Вид-во «Юридична енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2004.–Т. 6. – С. 37.

26. Теория государства и права/А. И. Королев и Л. С. Явич. – Л.,1987. – С. 20.

27. Теория государства и права/А. И. Королев и Л. С. Явич. – Л.,1987.– С. 20.

28. Общая теория государства и права//Отв. ред. В. В. Лазарев. – М.,1994.

29. Оборотов Ю. М. Теорія держави і

SUMMARY

The article reviews and analyzes the current international legal issues of the essence of the general theory of law science and its functionality in legal understanding of international law lawyers. The author of the article describes the philosophical worldview approaches of the essence of modern state and law in international system of coordinates with the position of humanistic values, their role in the natural rights realization and international legal standards evaluation in international relations today. The article it was emphasized on the methodology of teaching of the theory of law and its purpose in the fundamental legal training specialists of international law in the educational system of modern Ukraine.

права (прагматичний курс): Екзаменаційний довідник. – Одеса: Юридична література, 2004. – С. 13.

30. Оборотов Ю. М. Теорія держави і права (прагматичний курс): Екзаменаційний довідник. – Одеса: Юридична література, 2004. – С. 13.

31. Раянов Ф. М. Введение в правовое государство. —Уфа, 1994. – С. 9.

32. Козлов В. А. Проблемы предмета и методологии теории общей теории права. – Л.,1989.

33. Керимов Д. А. Методология права: Предмет, функции, проблемы философии права. – 3-е изд., перераб. и доп. М.: СГА, 2003.–С.25.

34. Лазарев. В. В., Липень С. В. Теория государства и права: Учебник. –М.: Спарк, 1998. – С. 9.

35. Бобылев А. И. Предмет и методология права и государства//Право и политика. – 2000.–№ 11.– С. 18

36. Бобылев А. И. Предмет и методология права и государства//Право и политика. – № 11.– 2000. – С. 22–27.

37. Бобылев А. И. Предмет и методология права и государства//Право и политика. – № 11. – 2000. – С. 17.

38. Скакун О. Ф. Теорія держави і права//Юридична енциклопедія. В 6 – ти томах. – К.: Вид-во “Юридична енциклопедія” імені М. П. Бажана, 2004. –Т. 6. – С. 36.